

**ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨРШӨӨЛ ҮЗҮҮЛЭХ ЗАМААР ДАЛД ЭДИЙН ЗАСАГ
ДАХЬ ХӨРӨНГӨ, БИЗНЕСИЙГ ИЛ БОЛГОХ АСУУДЛААРХ
ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА**
(Харьцуулсан судалгаа)

Ц.Норовдондог (Ph.D), Д.Байгалмаа, Ч.Онончимээ

АГУУЛГА

Оршил

1. Эдийн засгийн өршөөл болон татварын өршөөлийн тухай ойлголт
2. Татварын өршөөлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн гадаадын зарим орнуудын авсан туршлага, түүний үр нөлөө
 - Австрали
 - Аргентин
 - Бельги
 - Итали
 - Ирланд
 - Колумб
 - ОХУ
 - Франц
 - Энэтхэг
3. Татварын өршөөлийн эерэг, сөрөг үр нөлөө
4. Дэлхийн улс орнуудын далд эдийн засгийн хэмжээ

Ашигласан материал

ОРШИЛ

Судалгааны зорилго

Далд эдийн засгийг үүсгэх шалтгаан нь татварын дарамтаас зайлсхийх, хөрөнгө орлогын эх үүсвэр хуримтлуулж санхүүгийн чадавх нэмэгдүүлэх, хууль бус орлогоо нуун дарагдуулах гэх мэтийн олон янзын сэдэл, зорилготой байж болох авч гадаадын зарим орны төр засгийн зүгээс иргэд, Аж ахуй нэгжүүдийнхээ гадаад, дотоодод нуун дарагдуулсан татвар ногдуулах эд хөрөнгийг ил болгох, татварын хувь хэмжээг бууруулах, хөнгөлөлт урамшуулал үзүүлэх, төрийн бодлогын шинэчлэл хийх, татварын өршөөл үзүүлэх хэлбэрээр далд эдийн засгийг ил болгохыг хичээдэг туршлагууд байдаг байна.

Иймээс энэхүү судалгааны хүрээнд эдийн засгийн болон татварын өршөөл үзүүлэх чиглэлээр эрх зүйн тааламжтай орчин бүрдүүлсэн гадаад улсуудын сайн туршлага, түүний үр нөлөөг харьцуулан судалсан болно.

Судалгааны хамрах хүрээ

ОХУ, Ирланд, Энэтхэг, Авсрали, Аргентин, Колумб, Франц, Итали, Бельги зэрэг улсуудад эдийн засгийн өршөөлийн хууль болон татварын өршөөл үзүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн туршлага, эерэг болон сөрөг үр дүнгийн талаар судалсан болно.

Эдийн засгийн өршөөл үзүүлэх эрх зүйн актуудыг тухайлан судлах гэж оролдсон боловч мэдээлэл харьцангуй олдоц муутай байсан тул жишээ болгон судалгаанд 2013 оны ОХУ-ын Төрийн Думаас баталсан тогтоолыг оруулсан болно. Бусад улсын татварын өршөөлийг хэрэгжүүлсэн туршлагын талаарх мэдээллийг Сангийн яам, ЭЗХЯ-наас ирүүлсэн мэдээлэл болон Улсын Дээд Шүүхийн судалгааны төвийн ахлах шинжээч Х.Айбекийн хийсэн судалгаанд үндэслэн тоймлон оруулсан болно.

Судалгааны үр дүн

Нэг удаагийн эдийн засгийн өршөөлийг хэрэгжүүлэх олон янзын арга, хэлбэр байж болох бөгөөд дэлхийн улс орнууд гол төлөв татварын өршөөл үзүүлэх замаар хэрэгжүүлдэг байна. Эдийн засагчид татварын өршөөл гэдгийг хууль тогтоомжоор тогтоосон татвар, хүү торгуулийг төлүүлэхгүй өршөөх замаар татвар төлөгчдийн татварын дарамт, айдсыг багасгах, цаашид хууль тогтоомжийг чанд мөрдөн ажиллах боломж олгох, татварын орлогыг огцом өсгөхөд чиглэсэн Засгийн газрын нэг удаагийн үйл ажиллагаа гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл эдийн засгийн өршөөлийг хэзээ, ямар арга, хэлбэрээр үзүүлэх нь бодлогын асуудал юм.

1. Эдийн засгийн өршөөл болон татварын өршөөлийн тухай ойлголт

Өршөөл нь ихэвчлэн төрийн бүрэн эрхэд аюул учруулсан улс төрийн шинжтэй эрүүгийн гэмт хэрэгт холбогдсон хүмүүсийг мөрдөн байцаалтаас чөлөөлөх төрийн үйл ажиллагааны төрөл юм.

Өршөөлөөр ихэвчлэн мөрдөн байцаалт явуулахаас өмнө эрүүгийн үйлдлийг “мартах”-ыг төрд зөвшөөрдөг. Өршөөл нь уламжлалт утгаараа дайны дараах улс дахин нэгдэх, хамтран ажиллах улс төрийн хэрэгсэл хэлбэрээр ашиглагдаж ирсэн. Өршөөлийн үйл ажиллагаа нь ерөнхий утгаараа төрийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн хэсэг бүлэг хүмүүст эрх олгодог бөгөөд тухайлбал, эх орноосоо урвах, үймээн самуун гаргах, цэргийн албанаас оргон зайлах зэрэг гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдэд үзүүлж ирсэн боломж юм.

Өршөөл үзүүлж байсан хамгийн эртний жишээ бол Грек, Ромын эрх зүйд байсан. Түүхэнд хамгийн сайн тэмдэглэгдсэн өршөөлийн хэрэг бол МЭӨ 403 онд тохиолдож байсан юм. Афины урт хугацааны иргэний дайн дууссаны дараа хотыг дахин барьж, байгуулах, улс дахин нэгдсэнийг тохиолдуулан улс төрийн өршөөлийг үзүүлж байсан. Үүнийг хэрэгжүүлэхдээ өршөөлийн хууль гаргасны дараагаар бүхий л Афинчуудаар шударга ёсны аман тангараг гаргуулж тэдгээрийг албан ёсоор уучилж байсныг зарлан тунхаглаж байсан байна.

Өршөөл нь тодорхой нөхцөлтэйгөөр эсхүл нөхцөлгүйгээр өргөн болон хязгаарлагдмал хүрээнд нэг бүхий эсхүл олон хүний хамрахаар үйлчлэх боломжтой байдаг. Гэвч энэ нь ирээдүйд гэмт хэрэг үйлдэхийг зөвшөөрсөн эрх биш юм. Өөрөөр хэлбэл, хараахан үйлдэгдээгүй байгаа гэмт хэргийг өршөөж болохгүй.

Улс орнууд өршөөлийг тодорхой салбарт тухайлбал, улс төрийн, эдийн засгийн, татварын зэрэг салбаруудад үзүүлж байсан байна.

Эдийн засгийн өршөөл гэдэг нь татварын өршөөлөөс илүү өргөн хүрээг хамаардаг бөгөөд эрүүгийн хуульд заагдсан эдийн засгийн эсрэг гэмт хэрэгт хамаарах зөрчлийг өршөөх асуудал юм. Бусад улсуудын практикаас харахад татварын өршөөлийг түгээмэл хэрэглэдэг бөгөөд харин эдийн засгийн өршөөлийг төдийлөн хэрэглэж байгаагүй байна. Харин ОХУ-ын хувьд 2013 оны 7 дугаар сарын 2-нд эдийн засгийн гэмт хэргийн өршөөлийг 6 сарын хугацаанд үзүүлэхээр баталсан. Уг өршөөлийн хууль нь Эрүүгийн хуулийн 27 зүйлд хамаарах хууль бусаар мөнгө олсон гэмт хэрэгт анх удаа холбогдсон яллагдагч, хоригдогч нарт хамааралтай гарсан хууль юм.

Татварын өршөөл¹ гэж улс орнууд татварын бааз сууриа өргөтгөх, далд эдийн засгийг бууруулах зорилгоор хэрэглэж буй арга хэмжээ бөгөөд төрөөс татвар төлөгчдөд төлөх

¹http://www.calchamber.com/Chamber_in_the_news/020305_Amnesty.htm

ёстой татвараа тодорхой хугацаанд багтаан үнэн зөв мэдүүлж, төлсний үндсэн дээр эрүүгийн хэрэг үүсгэж, хариуцлага тооцохгүй байхаар өгч буй амлалт юм. Өөрөөр хэлбэл, татварын өршөөлийн хугацаа дуусгавар болмогц хуулийн дагуу татварын хяналт шалгалтын ажлыг эхлүүлэх нөхцөл үүсдэг байна.

Энэ арга хэмжээний дүнд өмнө огт илрээгүй байсан орлого ил гарснаар цаашид тэдгээрт хууль тогтоомжийн дагуу татвар ногдох боломжтой болж татварын байр суурь өргөсөх, санхүүгийн болон татварын хуурамч тайлангуудыг аливаа хүү торгуульгүйгээр залруулах боломжтой юм. Мөн түүнчлэн албан бусаар гадаад руу урсаж байсан хөрөнгийн урсгал саарах, гадаадад төвлөрч байсан нууц хөрөнгө улс орондоо буцаж ирэхэд ч тодорхой хэмжээгээр нөлөөлдөг байна.

Цаг хугацааны хувьд авч үзвэл татварын хууль болон татварын бодлогын шинэчлэлт өөрчлөлт хийхийн өмнө ихэнхдээ татварын өршөөлийг үзүүлдэг байна. Түүнчлэн татварын хууль тогтоомж, татварын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа улам хатуу чанд зарчимд шилжих нөхцөлд татварын өршөөл үр дүнгээ өгдөг нь нотлогдсон байна.

Нөгөө талаар татварын өршөөл нь зарим шударга татвар төлөгчдөд нэн хохиролтой арга хэмжээ болдог ба үүнээс гадна нийт татвар төлөгчдөд дараагийн өршөөлийн хуулийг хүлээх сэтгэлгээ төрүүлдэг байна. Зарим татварын өршөөл нь өнгөрсөн үйл явдлыг өршөөхөд чиглэсэн байхад зарим нь ирээдүйн татвар төлөлтийг сайжруулахад чиглэсэн байдаг.

Улс орнуудын хувьд татварын өршөөлийг хэрэгжүүлнэ гэж үзвэл харилцан адилгүй арга хэлбэрийг сонгон хэрэгжүүлж байсан ч эцсийн үр дүн нь хууль тогтоомжийн дагуу төсөвт төлөх татвар, хүү торгуулийг багасгах замаар татвар төлөгчдийг татварт бүрэн хамруулах ажлыг урамшуулахад чиглэж байжээ.

Татварын өршөөлийг хэнд хандаж үзүүлж байгаагаар нь авч үзвэл:

- Зөвхөн иргэдэд зориулан, татвараа цаг хугацаанд нь тайлагнаагүй, тайлангаа тушаасан боловч орлогоо бууруулж мэдүүлсэн, эсхүл үнэн зөв тайлагнасан боловч татвараа цаг хугацаанд төлөөгүй иргэдэд зориулан хариуцлагаас чөлөөлөх. (Австрали улсын 2007, 2009 оны татварын өршөөлийн хууль)
- Их хэмжээний татварын өртэй хуулийн этгээдүүдэд зориулан өрийг барагдуулах үүднээс тодорхой цаг хугацааны дотор татварын өрөө төлж барагдуулбал төлөх татвараас тодорхой хувиар бууруулахаар өршөөлийн арга хэмжээ авч болно.

Ийнхүү татварын өршөөл нь татварын орлого нэмэгдүүлэх эсвэл татварын баазыг нэмэгдүүлэх гэх мэт зорилгоос шалтгаалан янз бүрийн хэлбэртэй байж болно. Өршөөлийн арга хэмжээг зарлахаас өмнө татвар хураалтыг эрс сайжруулах арга хэмжээнүүдийг шат дараалалтайгаар авч хэрэгжүүлсэн байх ёстой. Нөгөө талаар эрүүгийн хариуцлагад татагдсан, мөрдөн байцаалтын шатанд байгаа, шүүхийн шийдвэр хүлээж байгаа гэх мэт асуудлууд өршөөлд хамрагдсанаар татварын орлого нэн түргэн төсөвт орох боломж нээгдэхээс гадна татвар төлөгчид цаашид элдэв шахалт дарамтгүйгээр үйл ажиллагаагаа жигд явуулах боломжоор хангагддаг.

Үүний зэрэгцээ үнэнчээр татвар төлсөн татвар төлөгчид өршөөлд хамрагдсан татвар төлөгч нартай адил хэмжээний урамшуулал, хөнгөлөлт эдлүүлэхийг шаардах буюу цаашид татвараас зайлсхийх, орлогоо нуух эрмэлзэлтэй болдог.

Өршөөлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлсний дараагаар татварын хяналт шалгалт, сургалт суртчилгаа мэдэгдэхүйц сайжирсан тохиолдолд өршөөлд хамрагдсан этгээдүүдэд дахин татвараа нуух эрмэлзэл нь эрс буурдаг. Ялангуяа өршөөлийн арга хэмжээг зөвхөн нэг

удаагийн арга хэмжээ гэдгийг хатуу чанд тогтоон сурталчилсан тохиолдолд өршөөлийн арга хэмжээ илүү үр дүнтэй байдаг.

2. Татварын өршөөлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн гадаадын зарим орнуудын авсан туршлага, түүний үр нөлөө

• Австрали²

Австрали улсын хувьд эдийн засгийг өршөөлийн хүрээнд татварын өршөөлийн тухай хуулийг 2007, 2009 онуудад баталсан байна. Улс орнуудын хувьд татварын өршөөлийг харилцан адилгүй хэлбэрээр сонгон хэрэгжүүлж байгаа ч үндсэн гол зарчим нь хууль тогтоомжийн дагуу төсөвт төлөх татвар, татварын хүү, торгуулийг багасгах замаар татвар төлөгчдийг татварт бүрэн хамруулах ажлыг урамшуулахад чиглэгддэг. Австралийн татварын өршөөлийн хууль нь зөвхөн иргэдэд зориулан гаргасан байдаг.

Энэхүү хуулиар Австрали улс татварын хууль тогтоомж зөрчсөнөөс эрүүгийн хариуцлага хүлээхээр байгаа татвар төлөгчдөд нэг удаагийн боломжийг тодорхой хугацаатайгаар олгохоор хуульчилсан. Ингэхдээ зөвхөн татварын тайлангаа тушаагаагүй иргэдэд зориулан гаргаж, төлөх ёстой байсан татвараа л нөхөн төлөхийг л шаардаж байсан.

Уг хуулиудад татвар төлөгч нь тогтоосон хугацаанд мэдээлсэн мэдээллийн төлөө эрүүгийн болоод бусад ямар нэг хариуцлагад татагдахгүй бөгөөд харин хуульд заасан хугацаанаас хойш татварын албанаас хяналт, шалгалт явуулж илэрсэн зөрчилд эрүүгийн хариуцлага тооцохоор заасан байна.

Хуулийн хүрээнд мэдээлсэн орлогын хэмжээнээс хамаарч дараах арга хэмжээг авахаар тусгасан бөгөөд үүнд: \$20,000-оос их хэмжээний орлогыг нууж, татвар төлөөгүй бол 10 хувийн торгууль төлөхөөр, харин \$20,000-оос бага хэмжээний орлогыг нуусан бол ямар нэг торгууль төлөхгүй байхаар тусгасан байна.

Энэхүү өршөөлийн үр дүнд 3000 мэдээллийн хүрээнд 306 сая долларын орлогыг илрүүлж ойролцоогоор 65 сая долларын торгууль ногдуулсан. Харин өршөөлийн хугацаанд мэдэгдээгүй орлогыг татварын хяналт шалгалтын хүрээнд илрүүлсэн тохиолдолд 90 хувь хүртэл торгууль ногдуулах юм.

• Аргентин

Тус улсын хувьд 1950-аад оны дундаас эхлэн 1987 он хүртэл Засгийн газар солигдох бүрд татварын өршөөлийг хэрэгжүүлж ирсэн байна. Энэхүү татварын өршөөлийн арга хэмжээний хүрээнд өмнө татварын тайландаа тусгаагүй, нууц орлогоо хөрөнгө оруулалтын журмаар зарцуулсан бол аливаа нөхөн төлбөр, татвар оногдуулахгүй байхаар өршөөл үзүүлж байжээ. Энэ өршөөлийн үр дүнд гадаад улс руу урссан хөрөнгөө буцаан татаж, улмаар татварын бааз суурь өргөснө гэж тооцож байсан болов ч хяналт шалгалтын ажлыг чангатгаж чадаагүй, өршөөлийг дахин дахин зарлаж байснаас энэ арга хэмжээ нь ямар ч үр дүнд хүрээгүй байна.

Өөрөөр хэлбэл татварын өршөөлийн арга хэмжээг сайтар зохион байгуулж чадаагүй, татварын хяналт шалгалтыг нэмэгдүүлж чадаагүй, татварын өршөөлийг олон давтан хэрэгжүүлснээс тус улсад хэрэгжүүлсэн татварын өршөөлийн арга хэмжээ нь амжилттай болоогүй байна.

²<http://www.step.org/journal>

Иймээс 1991 оноос эхлэн энэ улсад татварын хяналт шалгалтыг чангатган, татварын өртэй этгээдийн хөрөнгийг хураах, бизнесийг дампууруулах арга хэмжээ авч эхэлснээр татварын орлого эрс нэмэгдэх төсвийн алдагдал арилжээ.

• **Бельги**³

Бельгийн парламентаас 2003 оны 12 сарын 31-нд тус улсын иргэний 2003 оны 6 сарын 1-ээс өмнө төлөх ёстой боловч төлөөгүй татвар, татварын тайланд тусгаагүй болон мэдээлээгүй орлогоо мэдэгдэх боломж олгосон татварын өршөөлийн нэг удаагийн хуулийг батлан хэрэгжүүлсэн. Уг хуулиар шинээр мэдүүлсэн орлогодоо татвар нь байнга төлөгдөх орлогын хувьд 6 хувь, харин нэг удаа татвар төлөгдөх орлогын хувьд 9 хувиар нөхөн татвар төлөхөөр заасан байна.

Өршөөлийн үр дүнд 7 дугаар сарын байдлаар 759 мэдээлэл ирүүлсэн ба нийт 270 000 татвар төлөгчид хамаарах 204 сая гаруй еврогийн татварыг төвлөрүүлсэн байна.

Тус улсын хувьд татварын өршөөлийн хуулийн хэрэгжилтийг хангахад Европын Холбооны гишүүний хувьд татвар төлөгчдийн гадаад улс дах дансны мэдээллийг ч олох боломжтой хэдий ч хуулийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөснөөс 850 сая гаруй евро мэдэгдэхгүй байгаа нь уг татварын өршөөлийн хууль амжилттай хэрэгжиж чадаагүй гэж үздэг.

• **Итали**⁴

Итали улс 1973 оноос хойш нийт 27 удаа татварын өршөөл зарласны 11 нь нийгмийн даатгалын шимтгэл болон орон нутгийн татвартай холбоотой өршөөлийн арга хэмжээ байсан. Хамгийн сүүлд 1992 оны 4 сард өршөөлийн хуулийг баталсан.

Гэвч тус улсын хувьд ийнхүү олон дахин өршөөлийн хуулийг хэрэгжүүлсэн нь татвар төлөгчдөд дараагийн батлагдах өршөөлийн хуулийг хүлээх сэтгэлгээг бий болгосноор амжилттай хэрэгжүүлж чадаагүй туршлага харуулдаг байна. Мөн түүнчлэн тус улсад хэрэгжсэн өршөөлийн арга хэмжээний үед өршөөлийн бичиг баримт хэт их цугларсан бөгөөд боловсруулах ажиллагаанаас үүдэн татварын албаны хэвийн ажиллагаа алдагдаж улмаар татварын албаны суртчилгаа, үйл ажиллагаанд итгэх итгэл ихэд буурсан гэдэг.

• **Ирланд**

Ирланд улс нь татварын өршөөлийг хамгийн амжилттай хэрэгжүүлсэн улс гэж тооцогддог. 1988 оны нэгдүгээр сард Ирландын Засгийн газар 10 сарын хугацаатайгаар өмнө тайлагнаагүй байсан орлогодоо татвараа нөхөн ногдуулан төлсөн тохиолдолд ямар нэг торгууль шийтгэлгүй байх татварын өршөөлийг зарласан байна. Энэ хугацаанд тус улсын татварын алба нь татварын их хэмжээний өртэй буюу татвараа нуусан татвар төлөгчдийг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр зарлан, эрх бүхий татварын цагдаатай хамтран ажилласан нь ихээхэн үр дүнгээ өгсөн байна.

Энэхүү өршөөлийн дараа тус улс татварын хүү, торгуулийн хувь хэмжээг эрс нэмэгдүүлж, татварын албаны хөрөнгө битүүмжлэх, хураах замаар өр барагдуулах эрхийг нэмэгдүүлсэн байна. Мөн түүнчлэн өршөөлийн хуулийг хэрэгжүүлснээр 750 сая ам.доллар улсын төсөвт цугларсан нь анх өршөөлийг хэрэгжүүлэхэд гаргаж байсан тооцооноос илүү гарч, үр дүнтэйд тооцогдсон байна. Гэхдээ энэхүү өршөөлийг зөвхөн ганц удаа тохиох боломж гэдгийг нийтэд зарлаж хэрэгжүүлсэн нь ихээхэн үр дүнтэй болсон.

³<http://www.vandendijk-taxlaw.be/pdf/Tax%20Amnesty%20Falls%20Short%20of%20Expectations.pdf>

⁴<http://www.vandendijk-taxlaw.be/pdf/Tax%20Amnesty%20Falls%20Short%20of%20Expectations.pdf>

• Колумб

Тус улсын хувьд 1987 онд татварын өршөөл үзүүлэхээр зарласан бөгөөд уг арга хэмжээний хүрээнд иргэн, хуулийн этгээдийн хувьд өмнө нь хэзээ ч татварын тайландаа тайлагнаж байгаагүй орлогоо нөхөн мэдүүлэх, хуурамчаар өсгөсөн зардлаа залруулах замаар татвараа нөхөн төлсөн тохиолдолд аливаа хүү, торгууль ногдуулахгүй байх, мөрдөн байцаахгүй байхаар шийдвэрлэсэн байна. Гэвч энэхүү өршөөл нь мөрдөн байцаалтын болон хяналт шалгалтад хамрагдаж байгаа этгээдэд хамрахгүй байхаар заасан байна.

Энэ өршөөлийн арга хэмжээг тус улсын томоохон хуулийн этгээдүүдийн хувьд татварын нэг хувь хэмжээнд шилжүүлэх, иргэдийн орлогын татварын хувь хэмжээг бууруулах, ногдол ашигт ногдуулах татварын давхардлыг арилгах зэрэг татварын бодлогын шинэчлэлүүдийг хийхтэй зэрэгцүүлэн хийсэн нь ихээхэн амжилттай хэрэгжсэн байна.

• ОХУ⁵

ОХУ-ын Төрийн Думын хувьд хэд хэдэн удаа эдийн засгийн өршөөлийн арга хэмжээг нийгмийн тодорхой бүлэгт хандан баталж байсан.

2007.03.01-ний өдрөөс иргэдэд зориулсан татварын өршөөлийн тухай хуулийг баталж байсан. Энэ хуулиар тус улсын иргэд 2006.01.01-ний өдрөөс хойш олсон орлогоо мэдүүлээгүй тохиолдолд өршөөл хамруулахаар зохицуулсан. Орлогын хувьд төрөл, эх сурвалжийг заахыг шаардахгүй бөгөөд мэдүүлээгүй хөрөнгийн хэмжээ хязгааргүй байхаар заасан. Нуусан эд хөрөнгөд ногдох татварын 13 хувийг Холбооны төрийн санд төлсөн тохиолдолд уг өршөөлийн тухай хуульд хамрагдах болзлыг тавьсан⁶.

Өршөөлийн тухай хуульд орлогоо нуун дарагдуулснаас бусад гэмт хэрэг үйлдэх замаар олж авсан хөрөнгө болон санхүү, гаалийн бусад хууль тогтоомж зөрчсөнөөс олсон орлогыг хамруулаагүй байна.

ОХУ-ын хувьд хамгийн сүүлд 2013 оны 7 дугаар сарын 2-нд Эдийн засгийн өршөөл үзүүлэх тухай Төрийн Думын тогтоолыг сүүлийн 6 сарын хугацаанд ял эдэлж байгаа болон хууль, шүүхийн байгууллагаар шалгагдаж байсан бизнесийн салбарт үзүүлэхээр баталсан.

Энэ тогтоолын хүрээнд татвараас зайлсхийсэн, мөнгө угаасан, авлига авсан, оюуны өмчийн хулгай, болон даатгалын луйврын гэх мэт гэмт хэрэг үйлдэн ял эдэлж байгаа болон шалгагдаж байгаа 1200 гаруй хүн хамрагдсан байна.

Уг өршөөлийн тогтоол нь Эрүүгийн хуулийн дор дурдсан зүйлд хамаарах хууль бусаар мөнгө олсон гэмт хэрэгт анх удаа холбогдон (хэдэн жилийн хорих ял авснаас үл хамааран) хорих ял эдэлж байгаа этгээд болон яллагдагч нарыг хамаарал бүхий хууль юм. Үүнд:

1. 146 дугаар зүйл. Оюуны өмч болон түүнтэй холбоотой эрхийн зөрчил;
2. 147 дугаар зүйл. Патентын эрхийн зөрчил;
3. 159.1. зээлийн үйл ажиллагааны залилан;
4. 159.2. бизнесийн /үйлдвэрлэлийн/ үйл ажиллагааны залилан;
5. 171 дүгээр зүйл. Хууль бус /үйлдвэрлэл/ бизнес;
6. 171.1. Тусгай тэмдэггүй бараа, бүтээгдэхүүнийг худалдах, тээвэрлэх, хадгалах, худалдан авах болон үйлдвэрлэх;
7. 172 дугаар зүйл. Хууль бус банкны үйл ажиллагаа;
8. 173.1. Хуулийн этгээдийг хууль бусаар өөрчлөх /үүсгэн байгуулах, дахин зохион байгуулах/;

⁵<http://www.rg.ru/2013/07/02/deputati-anons.html>

⁶http://www.tax-news.com/news/Russian_Tax_Amnesty_Yields_130m_28465.html

9. 173.2. Хуулийн этгээдийн өөрчлөлтийн баримт бичгийн хууль бусаар ашиглах / үүсгэн байгуулах, дахин зохион байгуулах/;
10. 174 дүгээр зүйл. Мөнгө угаах буюу гэмт хэрэг үйлдэж олсон хөрөнгийг худалдан авах;
11. 174.1. Мөнгө угаах буюу гэмт хэрэгт зуучлах замаар олсон хөрөнгийг худалдан авах;
12. 176 дугаар зүйл. Хууль бус зээл;
13. 177 дугаар зүйл. Өр буцаан төлөхөөс зугтсан буюу зээлийн гэрээгээр хүлээсэн үүргээ санаатайгаар зөрчих;
14. 178 дугаар зүйл. Өрсөлдөөнийг таслан зогсоох, хязгаарлах, саад болох ;
15. 180 дугаар зүйл. Худалдаа /бараа/-ны тэмдгийг хууль бусаар ашиглах;
16. 181 дүгээр зүйл. Олон нийтийн зориулалттай ашиглагддаг үйлдвэрлэлийн журмыг зөрчих;
17. 191 дүгээр зүйл. Үнэт метал, байгалийн үнэт чулуу болон сувдыг хууль бусаар худалдаалах;
18. 192 дугаар зүйл. Үнэт метал, чулууны улсын журмыг зөрчих;
19. 193 дугаар зүйл. Гадаад валютыг гадагшаа хууль бусаар гаргах, байршуулах;
20. 194 дүгээр зүйл. Иргэн, хуулийн этгээд гаалийн татвар төлөхөөс зайлсхийсэн;
21. 195 дугаар зүйл. Хууль бусаар дампуурах;
22. 196 дугаар зүйл. Санаатай дампуурах;
23. 197 дугаар зүйл. Дампуурахаар оролдох;
24. 198 дугаар зүйл. Хувь хүн татвараас зайлсхийх;
25. 199 дүгээр зүйл. Аж ахуйн нэгж татвараас зайлсхийх;
26. 199.1. Татваргүй зуучлагчийн үүрэг;
27. 199.2.Татвар төлөхтэй холбогдуулан хувь хүн, аж ахуйн нэгж нь хөрөнгөө нуух.

• Франц

Франц улс нь 1986 онд гадаадад хууль бусаар гуйвуулсан орлого, хөрөнгөө илчилсэн тохиолдолд түүнд хөрөнгийн татвар ногдуулахгүй байх, эсхүл маш бага хэмжээгээр татвар ногдуулан өршөөл үзүүлж байсан. Мөн энэ өршөөлийн хуулиар алт авч хадгалсан бол өршөөлд хамруулахаар заасан байна.

Эдийн засгийн өршөөл үзүүлэх сайн туршлага болсон энэхүү хууль нь нэлээд үр дүнтэй болсон төдийгүй өмнөх 1982 оны өршөөлийн арга хэмжээний алдаа дутагдлыг бүрэн залруулсан хууль болсон юм. 1982 оны татварын өршөөлийн арга хэмжээ нь удирдлага, зохион байгуулалт муутай, татварын хууль тогтоомж болон татвар хураалт, хяналт шалгалт нь бусад арга хэмжээтэйгээ бүрэн уялдаж чадаагүйгээс нэг үр дүнгүй болсон гэж үздэг.

• Энэтхэг⁷

Татварын өршөөл үзүүлснээр хамгийн үр дүнтэй хэрэгжүүлсэн жишээ нь Энэтхэг улс байдаг. Тус улс 1981 онд маш өвөрмөц 3 сарын хугацаатай өршөөлийн хуулийг баталсан. Энэ хуулиар татварын тайланд тусгаагүй байсан нуугдмал хөрөнгөөрөө маш бага хүүтэй Засгийн газрын бондыг худалдан авсан иргэдийг уг орлоготой холбоотойгоор шалгахгүй байх, түүнд татвар ногдуулахгүй байх улмаар уг бондоос олох хүүгийн орлогыг татвараас чөлөөлөхөөр заажээ. Энэ арга хэмжээний үр дүнд татвар төлөгчид уг бондыг маш ихээр худалдан авсан ба 10 жилийн туршид энэ нь жирийн бондоос 60 хувиар илүү ашигтай байхаар тооцоолсон байна. 1 тэрбум ам.долларын ашиг авчирсан уг өршөөлийн арга хэмжээ нь сүүлийн 12 жилийн туршид зарласан 5 дахь өршөөлийн арга хэмжээ байжээ.

⁷www.mta.mn/

Дараагийн амжилттай хэрэгжүүлсэн хууль нь 1997 оны татварын өршөөлийн хууль юм. Тус улсын хувьд татварын өршөөлийн хуулийг татварын орлогыг нэмэгдүүлэх, татвар төлөгчдийн хүрээг өргөжүүлэх зорилгоор 10 жил тутамд Засгийн газрын зүгээс хэрэгжүүлж ирсэн юм. Татварын өршөөлийг ийнхүү үе шаттайгаар хэрэгжүүлсэн нь татвар төлөгчдийг татвараа төлөх үр нөлөөг багасгасан хэдий ч өршөөлийг хуулийг хэрэгжүүлснээр анх төлөвлөж байснаас хамаагүй их хүрээг хамардаг байна. 1997 оны өршөөлийн хуулиар нийт 466 мянган татвар төлөгч оролцож, 2.5 тэрбум ам.доллар цугларсан нь анх төлөвлөсөн 1 тэрбум ам.долларыг давж, урд өмнө явуулж байсан 5 удаагийн өршөөлийн үед хуримтлуулсан хөрөнгөөс 2 дахин давсан байна. Мөн түүнчлэн урд өмнө нууц байсан татварын орлогоос олсон 8.2 тэрбум ам.долларын активыг мэдүүлсэн бөгөөд харин Засгийн газрын зүгээс санал болгосон гадаадад байгаа хөрөнгөө мэдүүлэх талаар арга хэмжээ нь төдийлөн амжилттай болоогүй байна.

Дэлхийн улс орнуудын практикаас харахад татварын өршөөлийг үр нөлөөтэй болгохын тулд дараах нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

- Шийтгэхгүй байх хатуу баталгаа;
- Мэдээллийн нууцыг чанд хадгалах;
- Өршөөл нэг удаагийн байх;
- Хураан авах агуулгагүй байх;
- Өргөн хэмжээний ухуулга, суртчилгааны компани ажил;
- Өршөөлийг цаашид орлогоо нуусан тохиолдолд хатуу хариуцлага хүлээлгэх бодит боломжтой нягт хослох.

Татварын өршөөл нь чухал боловч зарчмын хувьд боломжийн хувьд хязгаарлагдмал, нэг удаагийн арга хэмжээ мөн. Түүний үр нөлөө нь эдийн засгийн түгээмэл тохироо, мөн нийгмийн ухамсрын байдал зэргээс шийдвэрлэх байдлаар хамаарна.

Сүүдрийн бизнес эрхлэгчдээс албан ёсны ил эдийн засагт шилжих бодит хөшүүргийг бүрдүүлэхийн тулд татварын тогтолцоо нь энгийн, тодорхой байхын хамт, татвар нь дээрмийн шинжтэй байж болохгүй.

3. Татварын өршөөлийн зэрэг, сөрөг үр нөлөө

Гэвч татварын өршөөл зарим сөрөг үр дагавартай. Татвар төлөгчид нь “татвар төлөхгүй байвал төр өршөөдөг” гэсэн хуурамч дохио авна. Энэ нь татвар төлдөггүй этгээдийг урамшуулж, татвараа шударгаар төлж байгаа этгээдүүдийг шийтгэж байгаа хэрэг мөн. Ийм учраас өршөөлийн нөхцөл, хамрах хүрээ болон хуучин өр төлбөр болон цаашид татвараас зайлсхийхэд хүлээлгэх хариуцлагыг нарийн тооцох шаардлагатай юм.

Олон улсын туршлагаас харахад татварын өршөөлийн туршлага баялаг боловч, ихээхэн зөрчилтэй харагдаж байна. Өршөөлийн хэлбэрүүдийг янз бүрээр туршиж үзсэн улс орнууд: Аргентин, Бельги, Энэтхэг, Ирланд, Итали, Пакистан, Филиппин, Франц, ӨАБНУ зэргийг дурдаж болно. Өршөөл үзүүлсэн улс орон тэр бүр амжилтад хүрдэггүй ч зарим нэгэн эерэг жишээ бий.

Өршөөлийг хамгийн амжилттай явуулсан сонгодог жишээ бол 1988 онд Ирландад хэрэгжүүлсэн татварын өршөөл мөн. Энэ хугацаанд хуримтлуулсан хөрөнгө нийгмийн нийт бүтээгдэхүүний (ННБ) 2.5% буюу тухайн улсын жилийн төсөвтэй тэнцэх мөнгө хуримтлагдсан байна.

АНУ-д тодорхой муж улсын түвшинд өршөөл байнга явагдана. 1998 онд Луизиана, Висконсин муж улсад явагдсан байна. 1982-1997 онуудад 35 муж улсад (Билл Клинтоньг Арканзас муж улсын губернатор байх үед) татварын өршөөлийн янз бүрийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлжээ.

Нийтдээ 2.1 тэрбум доллар цугларч, хөтөлбөр амжилттай хэрэгжсэн мужийн орон нутгийн төсөв 1-3% нэмэгдсэн байна. Статистикийн дүнгээс харахад татварын өршөөлийг цаашид татвар төлөөгүйн хариуцлагыг чангаруулахтай нягт хосолсон тохиолдолд ийнхүү илүү амжилтад хүрчээ. 1997 онд Бүгд Найрамдахчууд татварын өршөөлийг холбооны түвшинд хийх саналыг идэвхтэй тавьжээ. Тэд 240 тэрбум доллар төвлөрнө гэж тооцсон байна. Харин 1998 онд татварын талаар талаарх Конгрессын нэгдсэн Хорооны илтгэлд энэ талаар ихээхэн болгоомжтой ханджээ. Хорооны хийсэн дүгнэлтээр өршөөл нь алс хэтдээ татвар төлөгчийн шударга хэсгийг багасгаж, үүний үр дүнд татвар илт багасна гэж үзсэн байна. Илтгэлд дурдсанаар өршөөлийн эхний жил 4.2 тэрбум доллар хуримтлагдана. Гэвч дараагийн жилүүдэд багассаар ойрын 9 жилд төрийн сан 8 тэрбум доллар хуримтлуулах боломжоо алдана гэж үзжээ. Эцэст нь татварын өршөөлийн талынхан ихээхэн тэмцсэн боловч ялагдал хүлээсэн юм.

Татварын өршөөлийн салбарт олон улсын хэмжээнд хамгийн үнэ цэнтэй жишээний нэг бол Энэтхэгийн жишээ мөн. Нөхцөл нь постсоциалист улсуудтай ихээхэн төсөөтөйд (эдийн засгийн либералчлал явагдаж байгаа...Хүнд суртал болон авлигын ноцтой асуудал хуримтлагдаж байгаа. Татвар төлөх уламжлал огт байхгүй....сүүдрийн эдийн засгийн өргөн хүрээтэй... гэх зэрэг) оршино. Ийм учраас VDIS (Voluntary Disclosure of Income Scheme) хэмээн товчилсон нэрээр алдаршсан, 1997 оны Энэтхэгийн татварын өршөөлийг авч үзье.

Татварын орлогыг нэмэгдүүлэх, мөн татвар төлөгчдийн хүрээг өргөжүүлэх зорилгоор Энэтхэгийн Засгийн газар татварын өршөөлийг 10 жил тутам байнга авч хэрэгжүүлж байна. Энэхүү үечилсэн байдал нь түүний үр нөлөөг багасгах нь эргэлзээгүй, яагаад гэвэл татвар төлөгч нь дараагийн өршөөлийг хүлээн татвар төлөхөөс зайлсхийх боломжтой. Гэвч Сангийн сайд П.Чидамбарамын удирдлагаар 1997 онд явуулсан өршөөл нь маш ховор тохиолдох амжилт дагуулсан бөгөөд түүнд 466 мянган татвар төлөгч оролцож, 2.5 тэрбум доллар цугларсан байна. Энэхүү хөрөнгө нь төлөвлөсөн 1 тэрбум долларыг давж, урд өмнө 5 удаа явуулсан өршөөлийн үед хуримтлуулсан хөрөнгөөс хоёр дахин давсан байна. 8.2 тэрбум долларын актив (урд өмнө нууц байсан татварын орлогоос олсон) мэдүүлэгдсэн байна. Энэтхэгийн татвар төлөгчид ингэж үнэнч шударгаар хандана гэж хэн ч бодсонгүй. Бизнесменүүд өөрсдийн үнэт эдлэл, алтан гулдмайг мэдүүлж эхэлсэн байна. Калькуттын нэгэн гэр бүлийнхэн 1.5 тонн мөнгөн зоос, эд агуурс мэдүүлжээ. Дели хотын зарим оршин суугчид татварын байгууллагаас олон жилээр нууж байсан зааныхаа татварыг төлжээ.

Харин засгийн газрын санал болгосноор гадаадад байгаа активаа мэдүүлэх талаар төдийлөн амжилт олоогүй байна. Эзэмшигчдийг мөрдөн мөшгөлтөөс хамгаалах дархлааг баталгаажуулсан (Энэтхэгт тодорхой зөвшөөрөлгүйгээр гадаадын активт хөрөнгө оруулахыг хууль зөрчсөн гэж үзнэ) учраас гадаадын компанийн хувьцаа, үл хөдлөх объектыг (нэгээс илүүгүй) мэдүүлэхийг зөвшөөрсөн энэхүү санаа нь Энэтхэгчүүдийн зүрх сэтгэлийг хөндөж чадаагүй байна.

Сангийн яам нь өөрийн байгуулсан өргөн хэмжээний суртчилгааны компани зохион байгуулсан бөгөөд энэ 7 сая доллар хүрсэн бөгөөд Энэтхэгийн хувьд энэ үзүүлэлт нь нь дээд амжилт байлаа. Суртчилгааны гол уриа нь “30% татвар-100% нэр төр” байлаа. Компанит ажлыг зохион байгуулагчид асар их хур хөрөнгөтэй этгээд өөрийн хөрөнгөө мэдүүлж байгаа “үндэсний баатар”-ыг зохиохыг хүртэл оролдож байв. Энэ суртчилгааны ажил нь өршөөлийн явцад олон тооны шүүмжлэлтэй тулгарсан юм. Бодох хугацааг 6 сараар тогтоожээ. Гэвч олонх нь хугацаа дуусах сүүлчийн хоёр долоо хоногт, заримдаа татварын байцаагчийн “шаардлагаар” өгч эхлэх нь олонтоо байв. Харин өршөөл дуусахаас өмнө зарим нэг сэжигтэй мэдүүлэгт мөрдөн мөшгөлт явуулсан байна. Олон хүмүүс мөнгөн эдлэлүүдийг татвар ногдох үнийн дүнг бууруулах явдал их байжээ. Зарим этгээд мөнгөн

эдлэл худалдан аваад дараа нь 1960-аад оны үед маш доогуур үнэтэй байсан үед олж авсан мэтээр мэдүүлж байв. Эцэст нь хэрэв эрт урд худалдан авснаа нотолж чадахгүй бол одоогийн зах зээлийн ханшаар мэдүүлэг өгөхөөр шийдвэрлэсэн байна. Энэхүү арга хэмжээ нь олон хүнийг өршөөлд оролцохоос айлгажээ. Гэвч энэ нь тухайн арга хэмжээний үр нөлөө, нэр хүндийг бууруулсан учраас мэдүүлгийг мөрдөн мөшгөхийг шүүхээс хориглосон байна. Мэргэшсэн нягтлан бодогчийн Танхимын ерөнхийлөгч В.Д.Агарвалын хэлснээр хэрэв засаг хэлсэн үгэндээ хүрсэн бол хураамж хоёр дахин нэмэгдэх байлаа гэжээ. Мөн өөр нэг болгоомжлол бол бизнес эрхлэгчдийн орлогын тухай мэдээлэл татварын байгууллагаас хөндлөнгийн гарт очиж магадгүй гэсэн болгоомжлол байв. Гэвч засгийн газар мэдүүлгийг хадгалах тусгай байр төхөөрөмжлөхөөс гадна, мэдээг задруулсан албан тушаалтнуудыг хатуу шийтгэх хүртэл нууцлалыг хадгална гэдгээ амласан байна. Энэ арга хэмжээ шүүмжлэлд маш их өртөж, сэтгүүлчид энэ хөтөлбөр хугацаанаасаа өмнө дампуурна гэж үзэж байлаа. Гэвч олон нийтэд ил тод болсон үр дүн шүүмжлэгчдийн амыг таглаж чадсан юм. 2,5 тэрбум доллар нь өнчин өрөөсөн олон хүүхэд тэжээх, олон зам гүүр барихад хүрэлцэх хэмжээний хөрөнгө байлаа. Тэрбум орчим хүн амаас ашгийн татварын 1.3 %-ийг төлж байгаа учир Энэтхэг нь урдын адил татварын тогтолцооны үр нөлөөг дээшлүүлэх, татвар төлөгчийн хүрээг өргөжүүлэх талаар их ажил хийх шаардлагатай гэж үзэж байгаа юм. Уг өршөөлийн хамгийн гол сургамж бол татварыг бүрэн, цаг хугацаанд нь хурааж чадвал их мөнгө хуримтлуулж чадна гэдгийг зааж өглөө.

ОХУ-д 2007 оны 3 дугаар сарын 1-ний өдрөөс иргэдэд зориулсан татварын өршөөлийн тухай хууль батлагдан гарчээ. Үүний үр дүнд оросын иргэд нь 2006 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс олж авсан, мэдүүлээгүй орлогоо ил болгох боломжтой болжээ. Энэхүү хуульд зааснаар мэдүүлэх хөрөнгийн хэмжээ хязгааргүй, орлогын төрөл, эх сурвалжийг заахыг шаардаагүй байна. Нуусан татварын 13 хувийг ямар ч банкинд, Холбооны төрийн сангийн тусгай дансанд төлөх ёстой. Өршөөлд орлогоо нуун дарагдуулснаас бусад зөрчил гаргасан иргэд, мөн гэмт хэргийн замаар буюу санхүү, гааль болон бусад хууль тогтоомж зөрчих замаар олсон орлого хамаараагүй ажээ.

Татварын өршөөл нь чухал боловч зарчмын хувьд боломж хязгаарлагдмал, нэг удаагийн арга хэмжээ мөн. Түүний үр нөлөө нь эдийн засгийн түгээмэл тохироо, мөн нийгмийн ухамсрын байдал зэргээс шийдвэрлэх байдлаар хамаарна.

Сүүдрийн бизнес эрхлэгчдээс албан ёсны ил эдийн засагт шилжих бодит хөшүүргийг бүрдүүлэхийн тулд татварын тогтолцоо нь энгийн, тодорхой байхын хамт, татвар нь дээрмийн шинжтэй байж болохгүй⁸.

Түүнээс гадна, татварын өршөөл үзүүлэхдээ практикт, дэлхийн хэмжээний томоохон банк, санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой шийдвэрүүдтэй уялдуулах нь үр дүнтэй байдаг байна. Жишээ нь, Швейцарь улсыг дэлхийн оффшор дансны хамгийн том төв гэж нэрлэдэг бөгөөд тус улсын банкуудад татвараас зайлсхийсэн албан байгууллагууд болон хувь хүмүүс мөнгөө их хэмжээгээр хадгалуулдаг. Харин дэлхийн улс орнуудад оффшор дансны шуугиан дэгдэж, томоохон улс төрчдийн нууц дансыг илрүүлсний дараа Швейцарь улс банкны мэдээллээ хуваалцах зөвшилцөлд гарын үсэг зуржээ. Зөвшилцлөөр Швейцарь нь Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн 60 улстай банкны мэдээлэл хуваалцахаар болсон. Ингэснээр 2008-2012 онд гадаадын банкуудын актив татвараас зайлсхийсэн асуудал болон түншүүд хадгаламжаа авснаар 921 тэрбум ам.доллараар буурсан гэсэн мэдээлэл байдаг. Энэ үед Италийн Засгийн газар татварын өршөөл үзүүлэх шийдвэр гаргаснаар италичууд мөнгөө буцаан татжээ. Италийн банк нь Итали иргэдийн эзэмшдэг гадаадад байршдаг, мэдүүлээгүй 500 тэрбум евро байгаа гэж төсөөлсөн ба 2009 онд Италийн татварын өршөөлөөр 80.0 тэрбум евро цугларсан байна.

⁸"Татварын орлого нуун дарагдуулах гэмт хэрэг ба өнөөгийн байдал", Улсын Дээд Шүүхийн судалгааны төвийн ахлах шинжээч Б.Айбек.

Мөн Европын Холбооны орнууд, АНУ, Канад болон бусад орны иргэдийн хадгаламжийг хадгалахын тулд мөнгөний татвар төлсөн баримтыг шалгаж байхаар шийдвэрлэсэн байна. Энэ нь банкны түншүүд мөнгөө өөрийн орны банкинд хадгалах, Швейцарь болон Европын холбооны улсуудын банкинд хадгалахын аль нь ч ялгаагүй болсон тул хадгаламжаа татаж эхэлсэн зэрэг жишээнүүд байна.

4. Дэлхийн улс орнуудын далд эдийн засгийн хэмжээ

Дэлхийн Банкны Хөгжил Судалгааны Багийн Ядуурал Тэгш бус байдлын ажлын хэсэг, Европ болон Төв Азийн Бүс Нутгийн Хүний Хөгжлийн Эдийн Засгийн Албатай хамтран 2010 онд 162 орны ДНБ-д эзлэх далд эдийн засгийн хэмжээг 1999-2007 оны байдлаар тооцон гаргасан байна.

Ингэхдээ хөгжиж байгаа 98 орон, шилжилтийн эдийн засагтай 21 орон, өндөр орлоготой буюу ЭЗХАБ-ын гишүүн 25 орон гэж 3 бүлэгт хуваажээ. Үүнийг доор хүснэгтээр оруулав.

Хүснэгт 1. Хөгжиж байгаа 98 орны далд эдийн засгийн хэмжээ (ДНБ-д эзлэх хувиар)

Улсууд	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Улсын дундаж
1 China	13.0	13.1	13.1	13.1	12.9	12.6	12.2	12.1	12.8
2 Singapore	13.1	13.1	13.4	13.3	13.1	12.8	12.5	12.4	13.0
3 Vietnam	15.8	15.6	15.5	15.3	15.3	15.1	14.7	14.5	15.2
4 Mongolia	18.4	18.4	18.4	18.3	18.1	17.6	17.0	16.8	17.9
5 Bahrain	18.6	18.4	18.3	18.2	17.7	17.4	17.2	-	15.7
6 Saudi Arabia	18.6	18.4	18.7	18.6	17.9	17.5	17.1	17.2	18.0
7 Iran	18.6	18.9	19.0	18.5	18.2	17.8	17.6	17.4	18.3
8 Oman	19.3	18.9	18.8	18.7	18.6	18.4	17.9	17.5	18.5
9 Jordan	19.5	19.4	19.2	19.0	19.0	18.4	17.6	17.6	18.7
10 Syrian Arab Republic	19.0	19.3	19.2	18.9	19.2	19.4	18.8	18.5	19.0
11 Chile	19.9	19.8	19.8	20.0	19.6	19.3	18.8	18.5	19.5
12 Indonesia	19.3	19.4	19.5	19.9	19.7	19.6	19.1	19.1	19.5
13 Kuwait	20.0	20.1	20.2	20.2	19.7	19.4	19.2	19.1	19.7
14 Israel	22.3	21.9	22.3	23.0	22.8	22.1	21.4	21.0	22.1
15 India	23.3	23.1	22.9	22.6	22.2	21.8	21.4	21.2	22.3
16 Mauritius	23.3	23.1	22.5	22.5	22.5	22.5	22.4	22.1	22.6
17 Argentina	25.2	25.4	26.1	25.9	25.2	24.6	24.3	24.1	25.1
18 United Arab Emirates	26.6	26.4	26.9	27.3	26.4	25.6	25.5	24.2	26.1
19 Costa Rica	25.8	26.2	26.7	27.0	26.7	26.4	25.7	25.3	26.2
20 Yemen	27.7	27.4	27.5	27.4	27.2	26.9	26.3	26.1	27.1
21 Malta	27.6	27.1	27.9	27.6	27.9	28.1	27.6	27.5	27.7
22 South Africa	28.7	28.4	28.4	28.1	28.3	28.0	27.3	26.8	28.0
23 Cyprus	29.3	28.7	28.9	29.2	29.2	28.5	28.4	28.4	28.8
24 Lao PDR	30.9	30.6	30.1	30.0	29.6	29.3	28.5	28.4	29.7
25 Mexico	30.3	30.1	30.4	30.4	30.2	29.7	29.0	28.5	29.8
26 Namibia	32.0	31.4	31.2	30.5	30.2	29.5	29.2	28.4	30.3
27 Lesotho	31.6	31.3	31.2	30.9	31.0	30.7	30.3	29.5	30.8

28 Malaysia	31.4	31.1	31.8	32.0	31.9	31.5	30.9	30.5	31.4
29 Dominican Republic	32.2	32.1	32.2	32.1	31.9	31.7	30.9	31.3	31.8
30 Equatorial Guinea	33.1	32.8	32.2	32.1	31.8	31.1	31.6	31.2	32.0
31 Cameroon	32.9	32.8	32.9	32.7	32.5	32.0	31.5	31.4	32.3
32 Fiji	32.7	33.6	33.6	32.9	32.7	31.7	31.3	31.2	32.5
33 Algeria	34.9	34.1	34.2	34.0	33.2	32.5	31.2	31.1	33.2
34 Guyana	33.3	33.6	33.0	33.4	33.7	33.3	32.7	32.6	33.2
35 Botswana	33.8	33.4	33.6	33.3	33.0	32.9	32.9	32.9	33.2
36 Lebanon	33.6	34.1	34.2	34.0	33.8	33.4	33.0	32.9	33.6
37 Trinidad and Tobago	35.2	34.4	34.7	34.4	33.7	33.1	32.4	32.0	33.7
38 Ecuador	35.6	34.4	34.4	34.2	34.2	33.4	32.2	32.3	33.8
39 Venezuela	33.6	33.6	33.7	34.7	36.1	34.5	32.7	31.8	33.8
40 Sudan	34.1	-	-	-	-	-	-	-	34.1
41 Kenya	34.3	34.3	34.3	35.2	35.5	34.9	33.5	32.3	34.3
42 Egypt, Arab	34.9	35.1	35.3	35.5	34.8	34.5	33.9	32.8	34.6
43 Togo	34.4	35.1	35.4	34.5	34.9	35.0	35.0	34.6	34.9
44 Mauritania	35.5	36.1	36.0	35.8	35.8	35.1	34.4	31.7	35.1
45 Morocco	36.2	36.4	36.0	35.7	35.1	35.1	34.7	33.5	35.3
46 Bangladesh	35.8	35.6	35.3	35.7	35.9	35.7	34.9	34.7	35.5
47 Papua New Guinea	35.1	36.1	-	-	-	-	-	-	35.6
48 Cape Verde	36.7	36.1	35.5	35.5	35.8	35.6	35.5	34.8	35.7
49 Jamaica	36.1	36.4	36.4	36.5	35.7	35.4	34.5	34.8	35.7
50 Nepal	36.9	36.8	36.9	36.9	36.7	36.8	36.1	36.0	36.6
51 Pakistan	37.3	36.8	37.5	37.5	36.9	36.2	36.5	35.8	36.8
52 Tunisia	38.5	38.4	38.2	38.4	37.6	36.9	35.7	35.6	37.4
53 Colombia	39.4	39.1	39.0	38.7	38.5	38.0	36.9	36.1	38.2
54 Paraguay	38.1	39.8	39.5	39.6	38.7	37.9	37.8	36.7	38.5
55 Suriname	39.9	39.8	39.5	39.1	38.8	37.9	37.4	36.6	38.6
56 Guinea	39.5	39.6	39.3	39.1	39.2	38.7	38.2	37.6	38.9
57 Ethiopia	40.2	40.3	39.4	39.6	40.4	38.9	37.5	36.4	39.1
58 Burundi	39.1	39.2	39.3	39.4	39.5	39.6	39.7	40.3	39.5
59 Brazil	40.6	39.8	40.0	40.1	39.8	39.3	39.3	38.9	39.7
60 Mozambique	41.1	40.3	40.4	39.8	39.8	39.7	38.9	38.6	39.8
61 Guinea-Bissau	40.3	39.6	39.7	40.1	39.9	39.8	39.9	39.6	39.9
62 Rwanda	40.5	40.3	40.6	39.9	40.7	40.2	39.3	39.1	40.1
63 Madagascar	39.6	39.6	39.7	41.9	42.1	40.5	39.4	39.4	40.3
64 Niger	41.0	41.4	41.6	41.6	40.6	40.4	40.0	39.4	40.8
65 Swaziland	43.5	41.4	41.3	40.9	40.2	40.1	39.3	38.9	40.7
66 Burkina Faso	41.0	41.4	41.6	41.6	40.6	40.4	40.0	39.4	40.8
67 Mali	42.5	42.3	41.0	41.2	41.3	41.3	41.2	40.9	41.5
68 Malawi	40.3	40.3	41.6	42.6	42.6	42.7	41.9	40.7	41.6
69 Ghana	42.0	41.9	41.7	41.8	42.6	42.1	41.5	40.3	41.7

70 Philippines	44.1	43.3	43.0	42.4	41.8	40.9	40.1	39.7	41.9
71 Uganda	44.1	43.1	43.2	43.6	43.2	43.0	42.3	41.8	43.0
72 Côte d'Ivoire	42.2	43.2	43.2	44.0	44.2	44.0	43.5	43.9	43.5
73 Sri Lanka	44.7	44.6	44.3	43.8	42.7	42.9	42.5	43.6	43.6
74 Belize	45.4	43.8	43.7	44.1	43.7	43.3	42.9	42.7	43.7
75 Gambia	45.4	45.1	44.5	45.7	44.2	43.1	42.9	41.9	44.1
76 Chad	46.3	46.2	45.7	45.5	44.5	41.1	42.1	42.5	44.2
77 Senegal	45.9	45.1	44.7	45.3	44.4	43.9	42.6	42.7	44.3
78 Nicaragua	45.9	45.2	45.0	45.0	44.6	44.3	43.6	43.5	44.6
79 Sierra Leone	46.3	45.6	44.9	44.2	44.1	44.2	44.3	43.6	44.7
80 Central African Republic	-	-	44.7	45.3	46.1	46.0	46.9	45.3	45.7
81 El Salvador	46.2	46.3	46.5	46.3	46.0	45.8	45.0	44.6	45.8
82 Angola	49.7	48.9	48.1	47.3	46.6	45.8	45.0	43.6	46.9
83 Gabon	47.3	48.0	48.1	47.4	46.9	47.0	46.1	46.4	47.2
84 Congo	50.0	48.2	48.1	47.9	47.7	47.7	46.4	44.9	47.6
85 Congo, Dem. Rep.	48.0	-	-	-	-	-	-	-	48.0
86 Zambia	49.1	48.9	48.1	48.1	47.8	48.7	47.6	46.9	48.2
87 Honduras	49.7	49.6	49.8	49.6	49.2	48.7	47.5	46.9	48.9
88 Myanmar	51.6	52.6	51.5	50.7	49.0	49.1	47.8	-	50.3
89 Uruguay	50.7	51.1	51.9	52.6	52.1	49.8	48.3	47.7	50.5
90 Benin	51.4	50.6	50.6	51.1	51.1	50.9	49.8	49.7	50.7
91 Guatemala	51.5	51.5	52.7	52.2	52.1	51.8	50.5	49.9	51.5
92 Thailand	53.0	52.6	52.6	52.1	51.2	51.2	51.0	50.6	51.8
93 Haiti	54.9	55.4	56.4	56.7	56.5	55.9	55.9	56.0	56.0
94 Nigeria	58.0	57.9	57.8	57.6	56.3	55.1	53.8	53.0	56.2
95 Tanzania	59.4	58.3	57.7	57.2	56.8	56.3	54.9	54.2	56.9
96 Peru	60.2	59.9	60.3	59.0	58.8	57.8	57.4	56.4	58.7
97 Panama	64.8	64.1	64.7	65.1	64.4	63.5	61.7	60.0	63.5
98 Bolivia	67.0	67.1	67.7	67.7	67.8	67.1	64.7	63.4	66.6
Хугацааны дундаж	37.0	36.7	36.8	36.8	36.5	36.1	35.5	35.1	

Хүснэгт 1-ээс харахад, хөгжиж байгаа 98 орны ДНБ-д эзлэх далд эдийн засгийн хэмжээгээр хамгийн бага нь 12.8% буюу БНХАУ байгаа бол хамгийн их хувийг эзэлж байгаа нь 66.6% буюу Боливи улс байна. Монгол улс нь энэхүү ангилалд багтахдаа эхний 4-т орж, ДНБ-д эзлэх далд эдийн засгийн хэмжээ нь 17.9% байна.

Хүснэгт 2. Шилжилтийн эдийн засагтай 21 орны далд эдийн засгийн хэмжээ (ДНБ-д эзлэх хувиар)

Улсууд	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Улсын дундаж
1 Slovak Republic	18.9	18.9	18.8	18.6	18.3	18.1	17.6	17.2	16.8	18.1
2 Czech Republic	19.3	19.1	18.9	18.8	18.7	18.4	17.8	17.3	17.0	18.4
3 Hungary	25.4	25.1	24.8	24.5	24.4	24.1	24.0	23.7	23.7	24.4
4 Slovenia	27.3	27.1	26.7	26.6	26.4	26.2	25.8	25.3	24.7	26.2

5 Poland	27.7	27.6	27.7	27.7	27.5	27.3	26.9	26.4	26.0	27.2
6 Latvia	30.8	30.5	30.1	29.8	29.4	29.0	28.4	27.7	27.2	29.2
7 Estonia	-	32.7	32.4	32.0	31.4	31.1	30.5	29.8	29.5	31.2
8 Turkey	32.7	32.1	32.8	32.4	31.8	31.0	30.0	29.5	29.1	31.3
9 Lithuania	33.8	33.7	33.3	32.8	32.0	31.7	31.0	30.4	29.7	32.0
10 Croatia	33.8	33.4	33.2	32.6	32.1	31.7	31.3	30.8	30.4	32.1
11 Romania	34.3	34.4	33.7	33.5	32.8	32.0	31.7	30.7	30.2	32.6
12 Albania	35.7	35.3	34.9	34.7	34.4	33.9	33.7	33.3	32.9	34.3
13 Bulgaria	37.3	36.9	36.6	36.1	35.6	34.9	34.1	33.5	32.7	35.3
14 Macedonia	39.0	38.2	39.1	38.9	38.4	37.4	36.9	36.0	34.9	37.6
15 Kyrgyz	41.4	41.2	40.8	41.4	40.5	39.8	40.1	39.8	38.8	40.4
16 Kazakhstan	43.8	43.2	42.5	42.0	41.1	40.6	39.8	38.9	38.4	41.1
17 Tajikistan	43.5	43.2	42.9	42.7	42.1	41.7	41.5	41.2	41.0	42.2
18 Russian Federation	47.0	46.1	45.3	44.5	43.6	43.0	42.4	41.7	40.6	43.8
19 Moldova	45.6	45.1	44.1	44.5	44.6	44.0	43.4	44.3	-	44.5
20 Ukraine	52.7	52.2	51.4	50.8	49.7	48.8	47.8	47.3	46.8	49.7
21 Georgia	68.3	67.3	67.2	67.2	65.9	65.5	65.1	63.6	62.1	65.8
Хугацааны дундаж	36.9	36.3	36.1	35.8	35.3	34.8	34.3	33.7	32.6	

Хүснэгт 2-оос харахад, шилжилтийн эдийн засагтай 21 орны ДНБ-д эзлэх далд эдийн засгийн хэмжээгээр хамгийн бага нь Словак улс бол хамгийн их хувийг эзэлж байгаа нь Гүрж улс байна. Гэхдээ хамгийн бага хувийг эзэлж байгаа гэх Словак (18.1%) нь Монгол (17.9%)-оос өндөр байна.

Хүснэгт 3. Өндөр орлоготой болон OECD-ийн гишүүн 25 орны далд эдийн засгийн хэмжээ (ДНБ-д эзлэх хувиар)

Улсууд	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Улсын дундаж
1 Switzerland	8.8	8.6	8.6	8.6	8.8	8.6	8.5	8.3	8.1	8.5
2 United States	8.8	8.7	8.8	8.8	8.7	8.6	8.5	8.4	8.4	8.6
3 Luxembourg	10.0	9.8	9.8	9.8	9.8	9.8	9.7	9.6	9.4	9.7
4 Austria	10.0	9.8	9.7	9.8	9.8	9.8	9.8	9.6	9.5	9.8
5 Japan	11.4	11.2	11.2	11.3	11.2	10.9	10.7	10.4	10.3	11.0
6 New Zealand	13.0	12.8	12.6	12.4	12.2	12.0	12.1	12.1	12.0	12.4
7 United Kingdom	12.8	12.7	12.6	12.6	12.5	12.4	12.4	12.3	12.2	12.5
8 Netherlands	13.3	13.1	13.1	13.2	13.3	13.2	13.2	13.2	13.0	13.2
9 Australia	14.4	14.3	14.3	14.1	13.9	13.7	13.7	13.7	13.5	14.0
10 France	15.7	15.2	15.0	15.1	15.0	14.9	14.8	14.8	14.7	15.0
11 Iceland	16.0	15.9	15.8	16.0	15.9	15.5	15.1	15.0	15.0	15.6
12 Canada	16.3	16.0	15.9	15.8	15.7	15.6	15.5	15.3	15.3	15.7
13 Ireland	16.1	15.9	15.9	15.9	16.0	15.8	15.6	15.5	15.4	15.8
14 Germany	16.4	16.0	15.9	16.1	16.3	16.1	16.0	15.6	15.3	16.0
15 Finland	18.4	18.1	17.9	17.8	17.7	17.6	17.4	17.1	17.0	17.7

16 Denmark	18.4	18.0	18.0	18.0	18.0	17.8	17.6	17.0	16.9	17.7
17 Norway	19.2	19.1	19.0	19.0	19.0	18.5	18.5	18.2	18.0	18.7
18 Sweden	19.6	19.2	19.1	19.0	18.7	18.5	18.6	18.2	17.9	18.8
19 Belgium	22.7	22.2	22.1	22.0	22.0	21.8	21.8	21.4	21.3	21.9
20 Spain	23.0	22.7	22.4	22.4	22.4	22.5	22.4	22.4	22.2	22.5
21 Portugal	23.0	22.7	22.6	22.7	23.0	23.1	23.3	23.2	23.0	23.0
22 Korea, Rep	28.3	27.5	27.3	26.9	26.8	26.5	26.3	25.9	25.6	26.8
23 Italy	27.8	27.1	26.7	26.8	27.0	27.0	27.1	26.9	26.8	27.0
24 Greece	28.5	28.7	28.2	28.0	27.4	27.1	26.9	26.4	26.5	27.5
25 Mexico	30.8	30.1	30.3	30.4	30.5	30.1	29.9	29.9	29.2	30.1
Хугацааны дундаж	17.7	17.4	17.3	17.3	17.3	17.1	17.0	16.8	16.7	

Хүснэгт 3-аас өндөр орлоготой OECD-ийн гишүүн 25 орны ДНБ-д эзлэх далд эдийн засгийн хэмжээгээр хамгийн бага нь 8.5% буюу Швейцарь улс байгаа бол хамгийн их хувийг эзэлж байгаа нь 30.1% буюу Мексик улс байна. Эдгээр 25 орны үзүүлэлтийг дунджаар нийлбэрийг дунджаар авч үзвэл 17.2% байгаа нь шилжилтийн эдийн засагтай орнуудын хамгийн бага хувь (18.1%)-аас доогуур байна.

Дээрх хүснэгтүүдийг хооронд нь харьцуулахад нэг онцлог нь хугацааны дунджаар аль аль ангилалдаа далд эдийн засгийн хувь хэмжээ буурч байгаа дүр зураг нь улс орон бүр дотооддоо далд эдийн засгийг багасгах тодорхой оролдлогууд хийж байгаа нь харагдаж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. "Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007" The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit (<http://elibrary.worldbank.org>)
2. Б.Айбек "Татварын орлого нуун дарагдуулах гэмт хэрэг ба өнөөгийн байдал" нийтлэл
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Tax_amnesty
4. http://www.calchamber.com/Chamber_in_the_news/020305_Amnesty.htm
5. <http://www.rg.ru/2013/07/02/deputati-anons.html>
6. http://www.tax-news.com/news/Russian_Tax_Amnesty_Yields_130m____28465.html
7. www.mta.mn/uploads/assets/tatvar%20Улсын%20дээд%20үүх_.docx
8. <http://www.step.org/journal>
9. <http://www.vandendijktaxlaw.be/pdf/Tax%20Amnesty%20Falls%20Short%20of%20Expectations.pdf>
10. <http://www.vandendijktaxlaw.be/pdf/Tax%20Amnesty%20Falls%20Short%20of%20Expectations.pdf>
11. Эдийн Засгийн Хөгжлийн Яамны 2014.02.26-ны өдрийн 8/336 тоот албан бичиг
12. Сангийн яамны 2014.02.24-ны өдрийн 4-2/904 тоот албан бичиг